

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

№9

Google Scholar

OPEN ACCESS

ULRICHSWEB[®]
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

OpenAIRE

ROAD

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

Academic
Resource
Index
ResearchBib

ISSN
INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

CYBERLENINKA

BASE

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Crossref

ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

2025

IQTISODIYOT&TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Elektron nashr. 94 sahifa.

E'lon qilishga 2025-yil 1-sentyabrda ruxsat etildi.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoirazimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldix'o'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Utayev Uktam Choriyevich, O'z.Respub. Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayeich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of Department, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Ochilov Farkhod, Head of DCEC, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyeva Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor.

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavlal Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilkhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Xusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Raximovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridaxon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

Postdan xaridgacha: influenser va ilg'or veb-ilova (PWA – progressive web app)ning chakana sotuvga real ta'siri	14
Abdulaziz Madjidov	
Ta'lim xizmatlari bozori samaradorligini oshirishda ta'lim klasterlarining roli	22
Imamova Nilufar Asamutdinovna	
Korxona raqobatbardoshligini oshirishda marketingning tovar strategiyasidan foydalanish holati.....	29
Xidirov Sherzod Olimovich	
O'zbekistonda moliyaviy savodxonlikni institutsionallashtirish: NFIS, Finlit.uz va ta'lim islohotlari	34
Irgashev Anvar Farxodovich	
Moslashuvchan menejment tizimlarini yashil iqtisodiyotga integratsiyalash tasnifi	39
Umarov Bexzod Batirovich	
Qishloq xo'jaligida innovatsion marketing strategiyasini ishlab chiqish.....	43
Sheraliyev Axror Sodiqovich	
O'zbekiston Respublikasida moliyaviy bank xizmatlarini rivojlantirishning tendensiyalari, undan samarali foydalanish imkoniyatlari va konseptual jihatlarini	48
Roziqov Behzod Bahrom o'g'li	
Metallurgiya korxonalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish chet el tajribasi	54
Abdullayeva Matluba Nematovna	
Исследование связи между восприятием изменения климата и внедрением устойчивых методов ведения сельского хозяйства в Узбекистане	59
Светлана Ражабова, Бахром Миркасимов	
Surxondaryo viloyati qishloq xo'jalik tarmog'ini barqaror rivojlantirishni iqtisodiy-ekologik modellari	68
Abdug'aniyev Otabek Allajonovich, Xo'jamqulov Bekzod Turdaliyevich	
Milliy iqtisodiyotda real sektor salmog'i va uning o'zgarish tendensiyalari	75
Mambetjanov Qahramon Qurbandurdievich, Isroilova Muhabbat Rustamjon qizi	
Qo'shilgan qiymatni soliqqa tortish uslubiyoti: xususiyatlari, vazifalari va muammolari	89
Xaitov Shuxrat Sharipboyevich	

QO'SHILGAN QIYMATNI SOLIQQA TORTISH USLUBIYOTI: XUSUSIYATLARI, VAZIFALARI VA MUAMMOLARI

Xaitov Shuxrat Sharipboyevich

Toshkent iqtisodiyot universitetida mustaqil izlanuvchi

Email: Shuxrat.Xaitov@imv.uz

Annotatsiya: Maqolada Yangi O'zbekiston soliq amaliyotida qo'shilgan qiymatni soliqqa tortish uslubiyotining xususiyatlari, vazifalari, muammolari va ularni hal etish masalalari tadqiq etilgan. Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbollari soliq mexanizmining nazariy va uslubiy mazmunini asoslashga muallifning yondashuvi taklif etildi va bu soliqning muhim xususiyatlarini, uning qiymati va omil xususiyatini hamda davlat soliq mexanizmining ko'p darajali tuzilishini aniqlash imkonini berdi. O'zbekiston Respublikasi soliq tizimida qo'shilgan qiymatni soliqqa tortishning samarali mexanizmini yaratish imkoniyatlari tadqiq etilgan hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: qiymat, qo'shilgan qiymat, qo'shimcha qiymat, qiymat nazariyalari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS), milliy hisoblar tizimi (MHT), qo'shilgan qiymatni soliqqa tortish.

Abstract: The article discusses the features, tasks and problems of the methodology of value added taxation in the tax practice of New Uzbekistan, tasks, systemic problems and issues of their solution. The author's approach to substantiating the theoretical and methodological content of value-added taxation in the prospects of socio-economic development of the country is proposed, which made it possible to identify the essential features of value-added taxation, its significance and factorial nature. The possibilities of creating an effective mechanism for value-added taxation in the tax system of the Republic of Uzbekistan have been studied, and recommendations have been developed.

Key words: value, value added, value added, value theory, international financial reporting Standards (IFRS), system of national accounts (NSFO), value added taxation.

Аннотация: В статье рассмотрены особенности, задачи и проблемы методологии налогообложения добавленной стоимости в налоговой практике Нового Узбекистана, задачи, системные проблемы и вопросы их решения. Предложен авторский подход к обоснованию теоретико-методического содержания налогообложения добавленной стоимости в перспективах социально-экономического развития страны, который позволил выявить существенные особенности налогообложения добавленной стоимости, его значение и факторный характер. Изучены возможности создания эффективного механизма налогообложения добавленной стоимости в налоговой системе Республики Узбекистан, разработаны рекомендации.

Ключевые слова: стоимость, добавленная стоимость, добавленная стоимость, теории стоимости, международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), система национальных счетов (НСФО), налогообложение добавленной стоимости.

KIRISH

Buxgalteriya hisobi va soliq makonini birlashtirish, soddalashtirish va standartlashtirishga qaratilgan iqtisodiy munosabatlar Yangi O'zbekistonning taraqqiyoti sharoitida alohida ahamiyatga ega bo'lib, unda buxgalteriya va tahliliy axborot resurslariga ishonchlilik, samaradorlik, o'z vaqtidalik, ob'ektivlik kabi hayotiy talablar qo'yilishdek tendentsiya asta-sekin shakllanmoqda.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy tizimining, shu jumladan soliq tizimining zamonaviy modernizatsiyasi asta-sekin barcha iqtisodiy tizimni tashkil etuvchi omillar va printsiplarning o'zgarishiga olib keladi, iqtisodiy rivojlanishning fundamental ilmiy munosabatlarini o'zgartirish va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ni joriy etish sharoitida zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning asosini tashkil etuvchi iqtisodiy kategoriyalarni qo'llash zarurligini belgilaydi.

Bunday iqtisodiy kategoriya qo'shimcha qiymat bo'lib, uning shakllanishi mikro darajada moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)da mustahkamlangan zamonaviy hisob-kitob tamoyillariga, makro darajada esa milliy hisoblar tizimi (MHT) tamoyillariga asoslanishi kerak. Iqtisodiy subyektlar MHT talablariga javob

beradigan statistik hisobotlarni taqdim etganda (qo'shilgan qiymat ko'rsatkichini alohida satrda taqsimlash), ma'lum bir subyektning yalpi ichki mahsulotning umumiy summasidagi hissasini baholash mumkin bo'ladi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish sharoitida qo'shilgan qiymat ko'rsatkichini mikro va makro darajada shakllantirish va qo'llashning dolzarbligi tashqi (integratsiya buxgalteriya jarayonlarini kuchaytirish, jahon bozorida mahalliy xo'jalik yurituvchi subyektlarning raqobatbardoshligini saqlash) va ichki (MHTni joriy etish xarajatlarining ko'payishi, bozor kapitallashuvining oshishi, xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyatining shaffofligini oshirish orqali) omillar bilan bog'liq.

Shunday qilib, qiymat ko'rsatkichlarini samarali hisobga olishni tashkil etish va milliy hisob tizimi talablari bilan taqqoslash nuqtai nazaridan qo'shilgan qiymatni shakllantirish va taqsimlash muammosi hanuzgacha to'liq ishlab chiqilmagan bo'lib qolmoqda. Buxgalteriya mikrotizimida vujudga keladigan zarur iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan MHTni axborot va buxgalteriya hisobi bilan ta'minlashning murakkab va ko'p qirrali masalalarini o'zaro bog'liq holda ishlab chiqish integrativ konstruksiyalarning samarali vositasi sifatida tizimli yondashuvni qo'llash orqali amalga oshirilishi mumkin. Mikro darajadagi MHXS sharoitida qo'shilgan qiymatni shakllantirish va qo'llash bo'yicha nazariy va uslubiy ishlanmalarning etishmasligi va yo'qligi ushbu ko'rsatkichdan makro darajada foydalanish samaradorligining etarli emasligini aniqlaydi, bu esa ushbu ilmiy maqola mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Makro darajada qo'shilgan qiymat yalpi ichki mahsulot bilan baholanadi. Biroq, O'zbekiston Respublikasining buxgalteriya hisobi registrlarida qo'shilgan qiymat summasini aks ettirish tartibi nazarda tutilmagani qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha soliqqa tortiladigan aylanmani ishonchli aniqlash imkonini bermaydi va tadbirkorlik subyektlari tomonidan soliqni hisoblash uslubiyatini murakkablashtiradi. Shu nuqtai-nazardan shuni ta'kidlaymizki, ilmiy adabiyotlarda «qo'shilgan qiymat» tushunchasiga nisbatan turli xil qarashlar mavjud (1-jadval).

1-jadval. Ilmiy adabiyotlarda «qo'shilgan qiymat» tushunchasining tadqiq yo'nalishlari*

Mualliflar va manbalar	«Qo'shilgan qiymat» tushunchasi tahlili masalasida mualliflarning qarashlari
Makkonell K.R., Byu S.L. [1]	Olingan moddiy resurslar qiymatiga qo'shilgan aniq praktikan qiymat qo'shilgan qiymatdir. Umumiy holda qo'shilgan qiymat – bu firma tomonidan iste'mol qilingan xom ashyo va yo'qotilgan qiymatlar (resurslar, materiallar)ning narxini chiqarib tashlagan holda aniqlanuvchi ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining bozor bahosi.
Maslova D.V. [2]	Makroiqtisodiy darajada YAIM hajmi bo'yicha hisoblangan qo'shilgan qiymat biznesning o'zgaruvchi xarajatlariga (uy xo'jaliklarining daromadlari), soliqqa to'lovchilarning transfer to'lov xarajatlariga (byudjet daromadlari) va birlamchi investitsiya resurslariga (asosiy kapitalning amortizatsiyasi va biznes sof foydasining taqsimlanmagan qismi) bo'linadi.
Shuvalova E.B. [3]	Tovar ishlab chiqarish va sotishda har bir bosqichda «qiymat elementi» shakllanadi. U tovar ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchi tomonidan ish haqi, xarajati, amortizatsiya, foizlar va dividendlar hamda to'lanmagan to'lov xarajatlari mablag'lari orqali hamda uning foydasidan iborat bo'ladi. Bu QQSda ifodalangan «qo'shilgan qiymat».
Panskov V.G. [4]	Qo'shilgan qiymat – bu sotilgan tovarlar, ishlar va (yoki) xizmatlarning tannarxi bilan ishlab chiqarish va sotish xarajatlari bilan bozor bahosida sotish narxlarini o'rtasidagi farq.
Abryutina M.S. [5]	Qo'shilgan qiymat – bu shunday ko'rsatkichki, unga milliy buxgalteriya hisobi tizimi asoslanishi va bux hisoblarda birvosita yoritilishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Qo'shilgan qiymatning kategorial mohiyatini o'rganishni umumlashtirish asosida soliqqa tortish maqsadida mikro va makro darajadagi qo'shilgan qiymat tushunchalarini quyidagicha ajratish maqsadga muvofiq ko'rinadi:

mikro darajadagi (xo'jalik yurituvchi subyektning) qo'shilgan qiymat – xaridorga sotiladigan mahsulotlarga, ishlab chiqarilgan, lekin sotilmagan tayyor mahsulotlarga, tugallanmagan ishlab chiqarishga tegishli ishlab chiqarish (sotish) jarayonida yangidan yaratilgan narxga qo'shilgan qiymat;

makro darajadagi qo'shilgan qiymat – bu davlatning barcha xo'jalik yurituvchi subyektlari tomonidan iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida yangidan yaratilgan qiymatlar, davlatning jamoaviy xizmatlari qiymati va sof iste'mol soliqlari yig'indisi.

Bizning fikrimizcha, «qo'shilgan qiymat» ko'rsatkichi buxgalteriya hisobi ma'lumotlari asosida amalga oshirilgan qo'shilgan qiymatni ajratib ko'rsatishi kerak. Sotilgan mahsulotlar uchun qo'shilgan qiymatni shakllantirishda faqat sotilgan mahsulotlarga tegishli bo'lgan xarajatlarni hisobga olishi kerak.

Shunday qilib, «qiymat» kategoriyasiga quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin: «ushbu munosabatlar subyektlari o'rtasida mehnat ishlab chiqarish xarajatlari va sotish xarajatlari bo'yicha ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarni ifodalovchi, bozor mexanizmlari orqali bir-biri bilan doimiy va uzluksiz o'zaro aloqada bo'lgan elementar majmui» sifatida tushuniladi.

Buxgalteriya hisobi va tahliliy pozitsiyalardan qiymatni shakllantirish va qo'llash nazariyalarini tahlil qilish asosida qiymat nazariyalarini davriylashtirish amalga oshirildi.

Amalga oshirilgan tadqiq davomida xarajatlar eng murakkab va ko'p qirrali ilmiy kategoriyalardan biri ekani aniqlandi, uni o'rganish buxgalteriya hisobi va tahliliy jarayon uchun katta ahamiyatga ega, chunki buxgalteriya tizimida iqtisodiy faoliyat faktlarini baholash printsipli amal qiladi. Qiymatni shakllantirish va taqsimlash nazariyasini ishlab chiqish o'z taraqqiyotida 4 bosqichni bosib o'tdi (2-jadval).

2-jadval. Qiymatni shakllantirish va taqsimlash nazariyalarining rivojlanish bosqichlari tavsifi [6].

Bosqichlar	Bosqichlar davri	Qiymat nazariyalari tavsifi
I-bosqich	Eramizdan avvalgi IV-asrdan eramizning XVI-asrigacha	“Qiymat” kategoriyasi ilmiy nuqtai-nazardan ko'rib chiqilmaydi, o'z uslubiga ega emas.
II-bosqich	XVIII asr – XIX-asrning o'rtalari	Qiymatni tadqiq qilishning ilmiy usulini yaratish. Kategoriya V. Petti, A. Smit va D. Rikardo asarlarida ko'rib chiqilgan.
III-bosqich	XIX-asrning o'rtalaridan XIX-asrning oxirigacha	Qo'shimcha qiymat nazariyasi va ishlab chiqarish narxini yaratish. Kategoriya K. Marksning asarlarida ko'rib chiqilgan.
IV-bosqich	XIX-asrning oxiridan hozirgi vaqtgacha	Raqobat muvozanati nazariyasini yaratish. Kategoriya L. Valrasning asarlarida ko'rib chiqilgan.

Bizning fikrimizcha, mavjud qiymat nazariyalarini ikki sinfga bo'lish mumkin: asosiy omil sifatida ishlab chiqarish tan olingan – monoomilli, ikkinchisi – iste'mol va polioomilli, bularga quyidagilar kiradi: har xil ishlab chiqarish sharoitlari va iste'mol yo'nalishlarining narxiga ta'sirini hisobga oladigan ikki omilli nazariyalar; uch omilli, sanoat bozorlari raqobatining holati va tuzilishini hisobga olgan holda; multifaktorial – xarajatlar jarayoniga ta'sir qiluvchi boshqa omillarni o'z ichiga oladi (bozor tuzilishi, ishlab chiqarish va iste'mol turidan tashqari).

Ushbu pozitsiyadan qiymat nazariyalarining davriyligi 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval. Qiymat nazariyalari taraqqiyotining ikki davriga mos evolyutsion bosqichlari tavsifi [7].

Davr tavsifi	Bosqichlarning tavsifi	Qiymat nazariyalari mualliflari	Mualliflar qarashlari tavsifi
1-davr. Monoomilli nazariyalarning rivojlanishi			
1-bosqich		U. Petti, P. Byuagbiber, A. Torgo, A. Smit, D. Rikardo, K. Marks	Qiymat shakllanishining asosiy omili sifatida – ishlab chiqarish tan olinadi.
2-bosqich		G. Gossen, K. Menger, U. Jevons, L. Valras	Qiymat shakllanishining asosiy omili sifatida – iste'mol tan olinadi.
2-davr. Polioomilli nazariyalarning rivojlanishi			
1-bosqich		A. Marshall, J.B. Klark, V. Pareto	Ishlab chiqarish va iste'mol muvozanat narxini shakllantirishning teng omillari sifatida ishlaydi.
2-bosqich		E. Chamberlen, D. Robinson	Bozor muhiti qiymatni shakllantirishning asosiy omili bo'lib, ishlab chiqarish va iste'mol ma'lum tarmoqlar sanoat bozorida bir-biri bilan bevosita o'zaro ta'sir qiluvchi omillardir.
3-bosqich		J.M. Keynes, J.R. Xiks	Qiymat shakllanishining asosiy omili sifatida – ishlab chiqarish tan olinadi.
4-bosqich		P. Sraffa, P. Struve, S. Frank	Keynes va neoklassik nazariyalarning yondashuvlarini doira iqtisodiy modelda birlashtirgan.

Xo'jalik yurituvchining ishlab chiqarish tannarhi buxgalteriya hisobi va tahliliy nuqtai-nazardan tannarh, qo'shilgan qiymat va sotish qiymati kabi tushunchalar yordamida ko'rib chiqiladi. Mahsulot tannarhi uni ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq bo'lgan, pul ko'rinishida ifodalangan xarajatlarni ifodalaydi va quyidagi elementlardan iborat: moddiy xarajatlar; mehnat xarajatlari; hisoblangan amortizatsiya summalari va boshqa xarajatlar.

Qo'shilgan qiymat – ishlab chiqarish hajmini tavsiflash uchun qo'llaniladigan iqtisodiy hisob ko'rsatkichi bo'lib, jo'natilgan mahsulot tannarxidan ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan mehnat ob'ektlariga haq to'lash xarajatlarini chiqarib tashlash yo'li bilan olinadi. Xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan yaratilgan qo'shilgan qiymatga ushbu xo'jalik yurituvchi subyekt shakllanishida ishtirok etmagan iste'mol qilingan moddiy resurslar qiymati kirmaydi. Mikro darajada, amortizatsiyani qo'shilgan qiymatga kiritmaslik tavsiya etiladi, chunki u har doim tannarhning bir qismidir. Axborot ta'minoti nuqtai-nazaridan, u buxgalteriya ma'lumotlaridan olinishi va asosiy vositalarning amortizatsiyasini qoplash uchun mo'ljallangan daromadning mustaqil elementi sifatida olingan daromadda alohida qator sifatida ko'rsatilishi kerak. Shunday qilib, qo'shilgan qiymatni ishchilar ulushini, xo'jalik yurituvchi subyektning ulushini va davlat ulushini tashkil etuvchi belgilovchi omillar to'plami sifatida ko'rib chiqish mumkin (2-rasm).

Makrodarajada qo'shilgan qiymat tovarlar, ishlar, xizmatlarni sotishdan tushgan tushum va oraliq iste'mol deb ataladigan, ya'ni xom-ashyo, materiallar, asboblari, idishlar, yarim tayyor mahsulotlar, butlovchi qismlar, yoqilg'i, elektr energiyasi, issiqlik, suv va ishlab chiqarish xizmatlarining joriy ishlab chiqarish iste'moli o'rnatilgan farqdir.

Mikrodarajada mehnat xarajatlari faqat ish haqini o'z ichiga oladi, makrodarajada esa bu ko'rsatkich to'g'ri-dan-to'g'ri ish haqi, sug'urta mukofotlari, xarajatlarni tashkil etuvchi ijtimoiy nafaqalar, mukofotlarni o'z ichiga oladi, dividendlar va shunga o'xshash xodimlarning daromadlari ish haqiga kiritilmaydi.

Muallifning pozitsiyasidan ishlab chiqarish hajmini tavsiflash uchun ishlatiladigan iqtisodiy hisob-kitob ko'rsatkichi sifatida qo'shilgan qiymat tushunchasi shakllantirildi, mikro va makro darajadagi qo'shilgan qiymatning tarkibiy determinantlari aniqlandi, bu nafaqat iqtisodiy subyektning o'zi va uning xodimlari faoliyatining samaradorligini aniqlashga, balki davlat byudjetining daromad qismini shakllantirishga imkon beradi.

Bizning fikrimizcha, qo'shilgan qiymatni hisoblash jarayonida uning qator metodologik jihatlariga alohida e'tibor berish talab etiladi:

1. mikrodarajada amortizatsiya tannarhning bir qismi sifatida, makrodarajada esa qo'shilgan qiymatning bir qismi sifatida hisobga olinadi;
2. mikrodarajada tannarh moddalar barcha ishlab chiqarilgan mahsulotlar emas, balki faqat sotilgan mahsulotlarning tannarh elementlari bo'yicha guruhlanadi;
3. QQS daromadlar va xarajatlardan ajratilishi kerak, chunki bu soliq iqtisodiy aylanmada ishtirok etmaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Davlat tomonidan soliqlarni belgilashning imperativ xususiyati bir qator metodologik koordinatalarni aniqlash imkonini beradi: ishlab chiqarishning asosiy omillaridan foydalanish natijasida olingan qo'shilgan qiymatni taqsimlash va qayta taqsimlash natijasida jamiyat hayotining moddiy asosi, davlatning moliyaviy resurslari manbai sifatida ishlab chiqarish jarayonining ustuvorligini hisobga oladigan ishlab chiqarish xususiyatlari; daromadning bir qismini olib qo'yish zarurligini hisobga oladigan va to'lovchilar va davlatning qarama-qarshi manfaatlarini keltirib chiqaradigan iqtisodiy xususiyatlar, masalan, davlatning jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga bo'lgan ehtiyojlari va soliq to'lovchining ishlab chiqarish va shaxsiy iste'molni kengaytirish qobiliyati bilan belgilanadigan xarajatlari; turli omillar bozorlarida olingan daromadlarni ko'rsatilgan davlat xizmatlari qiymati bilan belgilanadigan ulushda olib qo'yish mexanizmi orqali qo'shilgan qiymatni taqsimlashda davlat ishtirokini hisobga olgan holda bozor xususiyatlari [8].

Yalpi qo'shilgan qiymatni birlamchi taqsimlash natijasida «davlatning tadbirkorlik qobiliyati (davlat tomonidan tartibga solish)» omiliga bog'liq bo'lgan davlat daromadlari barcha soliq tushumlari emas, balki iste'molga olingan bilvosita soliqlar ko'rinishidagi ularning faqat bir qismi bo'lib, ular tovarlarni sotish narxlarining bir qismi sifatida mustaqil harakatni amalga oshiradi.

Qo'shilgan qiymat yaratish jarayonini tashkil etish orqali davlat ijtimoiy ishlab chiqaruvchi kuch funksiyalarini egallaydi va aynan shu asosda «davlatning (hokimiyatning) tadbirkorlik salohiyati» mehnat va kapital omillaridan alohida makroiqtisodiy resurs, ijtimoiy takror ishlab chiqarish va iqtisodiy o'sish omili bo'lib, ishlab chiqarish hajmi, samaradorligi va barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Qo'shilgan qiymatning ahamiyati, bir tomondan, bu ko'rsatkich xo'jalik yurituvchi subyektning samaradorligiga bog'liq bo'lsa va ishchilarni iqtisodiy rag'batlantirsa, ikkinchi tomondan, bu byudjet moddalarini shakllantirishning muhim manbai hisoblanadi, shuning uchun qo'shilgan qiymatning o'sishidan nafaqat xo'jalik yurituvchi subyektlar, balki davlatning o'zi ham manfaatdor bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. М.: Дело и сервис, 2019. С.34
2. аслова Д.В. Налоговое администрирование. Уч. пос. М.: Финансы и статистика, 2022. С.178-192
3. Шувалова Е.Б. НДС: каким ему быть?// Финансы, 2018, №9, с.13-16
4. Пансков В.Г. Налоги и налогообложение. Уч. пос. М.: Финансы и статистика, 2023. С.54
5. Абрютина М.С. Косвенное налогообложение: тенденции развития// Налоги и бухгалтерский учет, 2017, №4, с.32-35
6. Чайковский Д.В. Теория и методология формирования и применения добавленной стоимости в условиях МСФО на микро и макроуровне. Авт. дисс. на соиск. уч. степ. д.э.н. Орёл, 2011. – 54 с. асосида муаллиф ишланмаси
7. Зотиков Н.З. Добавленная стоимость: практика обложения // Вестник Евразийской науки / Тхе Эурасиан Ссиентифис Журнал <https://esj.today> 2019, №3, Том 11 / 2019, Но 3, Вол 11 <https://esj.today/issue-3-2019.html>
8. Чайковский Д.В. Методология формирования и применения добавленной стоимости в условиях МСФО на микроуровне: монография / Д.В. Чайковский. – Москва: Финпресс, 2011. – 167 с.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2025. № 9

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>